

Rodžer Koterel, *Pravna kultura*,
CID, Fakultet pravnih nauka UDG,
Podgorica, 2022.

Djelo *Pravna kultura*, istaknutog engleskog pravnog mislioca Rodžera Koterela, prevedeno je i objavljeno u zajedničkom izdavačkom poduhvatu CID-a i Fakulteta pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica. Na samom početku valja ukazati na nužnost ponovne primjene sociološkog metoda, ne samo u stvaranju, već i u samoj primjeni prava. I sam Koterel, na početku svoje knjige, zastupa tezu da je pravne ideje nemoguće adekvatno razumjeti ako se ne usvoji sociološka perspektiva, zasnovana na društvenoj teoriji. Ono što se po svim svojim osobenostima suprostavlja tom sociološkom pristupu, jeste tvrdi i ograničeni normativistički pristup, onaj koji svu suštinu i smisao prava vidi u jezičkom izrazu neke pravne norme. Normativizam, koji je doveden do svojih krajnjih granica, podrazumijeva svojevršno logiciranje povodom same pravne norme, povodom svih *eksterna* koje ta norma treba urediti, kao i povodom svih drugih pravnih pojmova koji se iz neke norme izvode. To znači da se iz pojma pravne norme, kako je o tome govorio velikan naše pravne misli Stevan Vračar, logiciranjem izvode svi pravni pojmovi, a u užem smislu to znači da se i država u cjelini i svi državni fenomeni svode na pravne norme. *Status quo* ne smije biti dozvoljen u pravu i zbog toga proučavanju prava uvijek treba pristupati sa neke tačke koja je viša u odnosu na puko jezičko značenje norme. Ta tačka podrazumijeva kritički odnos prema pravu; uporno i trajno preispitivanje svih sastavnih djelova neke pravne norme i svih odnosa na koje se ona ima primjenjivati. Slijedeći misao o pomenutom koju nam je ostavio Radbruh, treba reći da u postojećim pravnim propisima valja prihvatiti samo ono što možemo nazvati *ispravnim pravom*. Ispravno pravo je ono pravo koje je u skladu sa pravdom i drugim pravnim vrijednostima. Sve ono što je suprotnosti sa principima pravde, pravne sigurnosti i drugim nosećim stubovima prava kao cjeline, trebalo bi odbaciti kao po prirodi nepripadajući dio pravnog sistema. Tvrditi da je pravo pravda samo na temelju onoga što se normativizmom proklamuje, opasno je i to će nužno svako društvo voditi u državno-pravnu i moralnu propast.

^{*} Saradnik u nastavi na Fakultetu pravnih nauka Univerziteta Donja Gorica, emel.mujevic@udg.edu.me.

Na osnovu izloženog, odnosno, na osnovu negativnosti koje se mogu javiti isključivim normativističkim pristupom, Koterel je u prvom dijelu knjige utvrdio da, posmatrajući i proučavajući pravo, kao društvenu nauku, moramo razmotriti opšti karakter društvenih odnosa, društvenih ustanova i društvene promjene. U uvodnom dijelu svoje knjige on pravo daje karakter praktične analize društvenog života. Apstrahovanje, generalizovanje i konceptualizacija društvenih odnosa zadatak je svakog pravnika prilikom pravnih tumačenja onog što zovemo društvenim. Iako je ranije postojao stav da je sociologija rođena u stanju neprijateljstva prema pravu (Timašefovova opaska na spise Ogista Konta), Koterel navodi da, iako je između te dvije nauke postojao odnos konkurencije (na primjer, stručnjaci iz oblasti društvenih nauka često su izjavljivali da je pravo nevažno za njihovo proučavanje, jer se pravni fenomeni mogu objasniti bez pribjegavanja pravnim kategorijama; isto tako, pravnici su često odbacivali društvenu nauku kao nerelevantnu za objašnjenja i shvatanja za kojima tragaju)¹, ipak danas postoje jake veze između pravnih studija i društvenih istraživanja, u pogledu polja interesovanja, praktičnih ciljeva, pa čak i metoda prakse.

U drugom poglavlju Koterel govori o pravnom pluralizmu i zašto je bitno udaljiti se od ideje unifikovanog prava donijetog isključivo od strane države. Naime, ovo poglavlje obrađuje pitanje odnosa filozofije i sociologije prava. Sociološki pristup dovodi u pitanje pravničke pretpostavke o društvenom. Sociološki pristup zahtijeva višestranu pogled na pravo; pravo kao pojava i kao nauka nije samo proizvod jedinstvenog i sistematizovanog prava nacionalne države, već i proizvod tumačenja na mnogim konkurentskim mjestima i izvan države. Da bismo odredili sociološki pojam prava, moramo se često oslanjati na suprostavljene, nejasne ili kontroverzne tvrdnje autoriteta. Iz tog razloga, ovakav sociološki pristup, prema riječima Koterele, postavlja pravnu teoriju pred dilemu: kako u pravnom mišljenju pomiriti zahtjeve univerzalnog i partikularnog, globalnog i lokalnog, posljedice širokog spektra transnacionalnih i internacionalnih sila koje oblikuju pravo. Koterel dalje zaključuje prezentovanjem još jedne dileme, a tu ističe problem redefinisavanja odnosa između političkih i moralnih osnova pravnog autoriteta u doba kada se nacionalna država pojedinačnih subjekata pravnog suverena čini sve manje tipičnom ili adekvatnom vezom društvenog za pravo. Iz tog razloga, savremena filozofija i sociologija prava morale bi ponuditi teorijski odgovor na takva pitanja.

Koterel smatra da sociološko shvatanje pravnih ideja nije samo korisno, već i nužno, odnosno, pravne nauke zahtijevaju sociološko razumijevanje prava. To, kao i pitanje mogu li sociopravna istraživanja da utiču na formu i oblik pravnog tumačenja prava, predmet je

¹ Shodno ovome, kako Koterel dalje navodi, sociolozi tumače društveni svijet, a posao pravnika je da ga uređuju i pokreću, razvijajući pravne ideje o društvenom kao neophodnom za postizanje željenih rezultata.

trećeg poglavlja. Njegovo pozivanje na sociološki metod treba razumjeti u vezi sa njegovom idejom društvenog učešća i kreiranju zajedničkog i postojanog povjerenja. Uloga sociologije ovdje je u pitanjima, kao što su: a) na koji način uspostaviti takvo društvo?; b) kako održati takvo društvo u zajednici?; c) koje su njegove granice? Sociološki pristup tumačenju prava podrazumijeva sistematsko tumačenje prava kao aspekta društvenih odnosa. Prema Koterelovim riječima: „Posmatrano na ovaj način, sociološko istraživanje je neophodno sredstvo za proširenje pravnog razumijevanja — sistematskog i empirijskog razumijevanja izvjesnog aspekta društvenog života koji se prepoznaje kao pravni”.

U četvrtom poglavlju, autor uvodi koncept zajednice kao kolektivnog uključivanja u pitanja od opšteg značaja. Pravni koncept zajednice podrazumijeva, na određeni način, pravno posmatranje društvenih pojava i odnosa. U ovom poglavlju se govori o četiri osnovna tipa zajednice, odnosno kolektivne uključenosti, nešto slično Veberovim idealnim tipovima društvenog djelovanja: *tradicionalna zajednica*, *instrumentalna zajednica*, *zajednica vjerovanja* i *afektivna zajednica*. Suština iskazana u ovom poglavlju odnosi se na činjenicu da pravni koncept zajednice nudi sredstva za preispitivanje odnosa prava prema raznolikosti društvenog grupisanja. On je osmišljen da bi se istakla potreba za regulatornim izrazom zajedničkih odnosa povjerenja. Pravni koncept zajednice prepoznaje raznolikost ovih odnosa i formi njihovog izražavanja.

Dok je prvi dio knjige vezan za odnos prava i sociologije, i to u poglavlju koja su već predstavljena, drugi dio odnosi se konkretno na pitanja pravne kulture. Tako, u petom poglavlju koje nosi naslov „Koncept pravne kulture”, Koterel uvodi čitaoca u sadržaj koji slijedi pitanjem: „Kako sociopravna teorija može pomoći uporednim pravnim studijama?”. Pravna kultura predstavlja sredstvo za spajanje težnji sociologije prava i uporednog prava. Uporedno pravo daje nam odgovore na pitanja sličnosti i razlika između različitih svjetskih sistema prava. Koterel navodi da ideja pravnih sistema, bez obzira na svoje poteškoće, ukazuje da se različiti sistemi državnog prava, ili centralni elementi pravne doktrine unutar njih (uključujući stilove razvoja i predstavljanja doktrine, i pravnog rasuđivanja i tumačenja), mogu smatrati dovoljno sličnim da poređenje bude plodonosno. Istovremeno, ona ukazuje da se ovi uporedivi sistemi ili elementi sistema, posmatrani kao grupa, razlikuju od drugih koji se u analitičke svrhe tretiraju kao kvalitativno udaljeniji. Koterelu nije relevantan pogled na kulturu kao takvu, kad objašnjava suštinu uporednog prava, već različite kulturološke komponente kolektivnog uključivanja. Pravna kultura se može shvatiti kao skup različitih kultura, od kojih su neke lokalne, a neke univerzalne. Ipak, vrlo često će oslanjanje na opšti pojam kulture voditi djelimičnoj nemogućnosti teorijske identifikacije specifične pravne kulture. Suština ovog poglavlja sastoji se u predstavljanju moći državnog pravnog sistema koja se

treba iskoristiti za stvaranje strukture društvenog razumijevanja, stavova i vrijednosti među građanima.

U narednim poglavljima, autor se bavi sljedećim pitanjima: pravo u kulturi, pravni transplanti, sociologija i uporedno pravo, tumačenje u uporednom pravu. Veoma je karakteristična višedimenzionalnost Koterelovog sociološkopravnog stanovišta. On kroz cijelo svoje djelo neprekidno i na razne načine ističe složenost društvenih i pravnih odnosa i razne dimenzije tih međusobno isprepletanih odnosa. U dijelu koji govori o pravu u kulturi, fokus je upravo na pitanju kako se ideja kulture može na odgovarajući način *pravno* tretirati. Autor smatra da je odgovor na to pitanje sadržan u nužnosti rastavljanja kulture na sastavne djelove i posmatranju istih tih djelova u različitim tipovima društvenih odnosa u zajednici. Šest fokusa pravnog istraživanja u kojima se kultura stavlja na centralno mjesto su: uporedno pravo, liberalizam i multikulturalizam, pravne definicije kulture, odbrana kulture, pravo i popularna kultura, pravo i kulturno nasljeđe. Koterel detaljno obrazlaže mnoge aspekte tog pravno-kulturnog povezivanja kroz ovih šest cjelina, a zaključuje stavom da se odnosi prava i kulture moraju rekonceptualizovati i moraju se smatrati problemima pravne regulative koja se odnosi na različite tipove zajednice kojom se pravo bavi i mrežama društvenih odnosa u kojima se ovi tipovi kombinuju.

Teorija pravnih transplanata Alana Votsona predmet je daljeg rada. Ta teorija govori o prenošenju ili pozajmljivanju pravnih rješenja između različitih pravnih sistema. Koterel ukazuje na slabost ove teorije u pogledu manjka njene društvene zasnovanosti. Tipološki pristup pravo-i-zajednica ne pruža opštu logiku pravnih transplanata, već doprinosi okviru za ispitivanje pozajmljivanja prava u određenim kontekstima. Koterel kritikuje problematiku koju su Votson i Evald postavili povodom odnosa između uporednog prava i sociologije prava na taj način što tvrdi da ona sprječava produktivnu interakciju među njima. Pristup pravo-i-zajednica dozvoljava da se tretiraju uslovi koji omogućavaju djelovanje tradicije. Naglašava se ta „unutrašnja” pravna kultura pravnika i zakonodavaca, za čije proučavanje uporedno pravo nudi moćne i dobro razvijene resurse. Ali, naglašava se takođe i efekat zajedničkog iskustva i okruženja drugih društvenih grupa ili djelova društva, ili društva kao cjeline. Osim tradicije, i druge vrste društvenih veza su predmet razmatranja, a ako ih tretiramo kao apstraktne ideje zajednice, prema riječima Koterela, moguće je uvidjeti složenost bilo koje logike pravnih transplanata.

Sociologija prava i uporedno pravo povezani su još od samih početaka, pa se tako prvobitna sociologija u velikoj mjeri oslanjala na rad poznatih komparativista. Koterel kritikuje manjak posvećenosti savremenih sociologa prava i pravnih komparativista u međusobnoj saradnji, tvrdeći da sociologija prava i uporedno pravo mogu biti kompatibilni, ako bi se pitanja smjestila u istorijsku perspektivu. Kako i sam kaže: „Sociolozi prava trebalo bi da koriste istraživanja uporednog prava. Stručnjaci iz uporednog prava trebalo bi da budu svjesni

socioloških problema i pretpostavki, te da ih uvrste u svoj rad”. Posebno je zanimljiv autorov osvrt na razloge zbog kojih prava treba međusobno upoređivati. Poređenje pravnih sistema neophodno je i ne treba ga izostavljati iz središta ideje uporednog prava, jer ono podrazumijeva veze sa društveno-naučnim idejama i zavisnost od njih. Te veze „ne zahtijevaju niti sugerišu bilo kakvu poredenost jedne akademske discipline drugoj u hijerarhiji objašnjenja”. Sociologija prava i uporedno pravo moraju saradivati, jer zavise jedno od drugog, u empirijskom proučavanju prava. Uporedno pravo se, osim toga, mora tumačiti šire nego što to omogućavaju metode kojima se služe drugi pravници. Međutim, tumačenje u uporednom pravu nije podložno bilo kakvoj krajnjoj sudskoj ili zakonodavnoj kontroli. Koterel zastupa stav da „autoritet tumačenja u uporednim pravnim studijama uglavnom dolazi direktno iz društvenih izvora u različitim mrežama zajednice kojima služi pravna regulativa”. Iako će nacionalna država u doglednoj budućnosti ostati jedinstveni fokus gotovo svih pravnih propisa, komparativisti i sociolozi bi trebalo da budu, kako smatra Koterel, u stanju da istraže potrebe za regulatornom lokalizacijom unutar države ili bez obzira na nju. Koterelov predlog koncepta u takvom poduhvatu jeste koncept zajednice.

Prezentacija problema i različitih područja specijalizacije, u ovoj knjizi, zaista su impresivni. Koterel diskutuje o problemima pravne hermeneutike, sistema prava, pravnog pluralizma, pravne kulture, i brojnim drugim. Međutim, centralna ideja knjige jeste u tome da se ukaže na nužnost posmatranja prava kao dijela zajednice. Koterel se kroz cijelo djelo vraća na svoju pravo-i-zajednica perspektivu, koje mu služi kao rješenje za brojne konceptualne probleme pravne doktrine, pravnog i sociološkog istraživanja, kao i uporednog prava. Pravo, prema njemu, ne podriva, već daje bazu zajednici; ono ne narušava društvene veze, već ih učvršćuje. Iz tog razloga pravna nauka i sociološki pristup moraju biti vezani jedno za drugo.

Na osnovu svega navedenog, ovo djelo preporučujemo, osim studentima osnovnih i postdiplomskih studija, i svima drugima koji bi da se upoznaju sa temeljnim pitanjima međusobnog odnosa prava i sociologije, kao i sa pitanjima pravne kulture i njenog mjesta u savremenom svijetu. Pravna kultura predstavlja oblast prava koja sve više dobija na značaju, a uvođenje tog predmeta kao obaveznog čini se kao nužna pretpostavka za osiguravanje sticanja pravne naobrazbe koja bi danas mogla biti globalno konkurentna. Filozofija prava koja bi bila sasvim odvojena od sociologije prava svela bi se na dogmatiski racionalizam, a takva je filozofija relikta prošlosti. Knjiga *Pravna kultura*, autora Rodžera Koterela, prilog je težnji približavanja te dvije discipline kojima je izvor isti.